

UDK 343.6-055.2
316.647.82-055.2
343.54
305-055.2
340.132.6

Primljeno 11. srpnja 2023.
Izvorni znanstveni rad
DOI 10.54070/hlj.30.1.1

Dr. sc. Maja Profaca *

RODNO UVJETOVANO NASILJE I PROBLEM LOGIČKE “EMANCIPACIJE” PRAVNIH NARATIVA KROZ STEREOTIPE U PRAKSI I ZAKONSKOJ REGULACIJI

Kazneno je pravo područje gdje se sustav najizravnije susreće s pojedincem ne samo s aspekta optuženih već i s aspekta žrtve. Kako je cijeli proces usmjeren više na počinitelje nego na žrtve, potrebe i iskustvo žrtve mogu pritom ostati u drugom planu, a stereotipi i predrasude nezamijećeni. Tema je ovog članka stoga važnost kritički osviještenih narativa u pravosuđu s primjerom iz sudske prakse, ali i pravne norme, pri čemu se naglašava važnost edukacije i logičke argumentacije nasuprot kulturno uvjerljivim narativima u slučaju rodno uvjetovanog nasilja. Osobitu važnost ovdje valja dati analizi stereotipa i načina na koji suspendiraju kritičnost i logiku razmišljanja, stvarajući privid uvjerljivih zaključaka.

Ključne riječi: kazneno pravo, rodno uvjetovano nasilje, stereotipi u kulturnim narativima, olakotne i otegotne okolnosti, diskriminacija, prostitucija, kritička analiza narativa

* Dr. sc. Maja Profaca, znanstvena suradnica iz područja filozofije; Maja.Profaca@gmail.com; ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-0525-3914>. Diplomirala je komparativnu književnost i filozofiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2008. godine doktorirala filozofiju. Objavila je četiri knjige iz područja filozofije: *Subjekt, nasilje i pravo na kontingenciju* (2009), *Izmještanja* (2014), *Četiri eseja o zornom* (2019) i *Adaptivno nesvjesno i kognicija* (2022) te brojne članke i eseje. Uz to što se bavi znanstvenim radom, radila je i kao urednica i novinarka.

1. UVOD

Člankom koji slijedi želim upozoriti na potrebu interdisciplinarnosti u pravnom obrazovanju, osobito na kritičku društvenu teoriju, koja već pedeset godina upućuje na neravnopravnosti i odnose moći koji se reproduciraju i opstaju unatoč zakonskoj regulativi. Od Michela Foucaulta do Pierrea Bourdieu, kritički se analiziraju diskursi institucija, tzv. „režimi istine“, u smislu terminologije i kulturnih narativa koji reproduciraju odnose dominacije i obesprijetenosti kao element manje uočljivog strukturalnog nasilja nad pojedinim skupinama, neovisno o ustavnoj i nominalnoj ravnopravnosti. Da se kulturni, rodni stereotipi i predrasude nerijetko odražavaju na ishode sudskih procesa za djela rodno uvjetovanog nasilja, uvidjelo je više teoretičara i znanstvenika pravne znanosti, od kojih neke spominjem u literaturi uz ovaj članak. Tako, primjerice, Miranda Fricker¹ piše o epistemičkoj nepravdi, kada predrasude vezane uz društveni identitet osobe koja iznosi neko znanje ili iskustvo imaju za posljedicu uvjerenje o njezinoj manjoj vjerodostojnosti, koje često djeluje neosvijesteno, čak i unatoč stavovima osobe kojoj je takvo znanje ili iskustvo izloženo. Drugi oblik epistemičke nepravde javlja se kada društveni položaj govornika nosi veće povjerenje u izrečeno suspendirajući kritičnost slušatelja, pa se javlja poznata situacija sraza takvih stereotipa vezanih uz svjedočenje različito društveno pozicioniranih osoba u pitanju: „Tko će ti vjerovati?“ Do ovih predrasuda, koje unatoč stavovima utječu na prosudbu vjerodostojnosti onoga tko iznosi neko iskustvo ili događaj, dolazi zbog ne uvijek svjesnog kolektivnog imaginarija u vidu društvenih stereotipa kao izobličених i podcjenjivačkih slika o nekom društvenom tipu. Pritom Miranda Fricker upozorava na sustavnost nekih od ovih predrasuda.

Osim što upućuje na potrebu za poznavanjem kritičke društvene teorije u pravnoj znanosti i praksi, ovaj se članak fokusirao na dva aktualna problema sudske prakse i regulative koja se bolje mogu razumjeti upravo s ovog aspekta. Prvi primjer iz sudske prakse upozorava na probleme i nelogičnosti koji proizlaze iz površne i kontekstualno neosjetljive primjene olakotnih i otegotnih okolnosti u individualiziranju kazne, a drugi primjer, iz zakonske regulative, na postojanje kulturalnih predrasuda i nedovoljnu edukaciju u zakonskom definiranju prekršaja prostitucije u Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira. Zaključno želim uputiti na potrebu za kritičkim pristupom narativima u pravosuđu ponovno upozoravajući na važnost interdisciplinarnog obrazovanja pravnika, osobito u kontekstu kritičke društvene teorije.

¹ Fricker, Miranda, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford University Press, 2007.

2. SUSTAV, NORMA I POJEDINAC

Kao sinteza različitih identiteta i životnih okolnosti, pojedinci se konstituiraju različito. Osim što ih određuju standardni oblici socijalizacije kroz norme i kulturni kontekst, formirani su brojnim slučajnostima i događajima, ali i vlastitim interesima, iskustvima i uvidima koje stječu kroz život. Svi ti čimbenici u kontinuiranoj interakciji s okolinom formiraju različite, jedinstvene perspektive, koje javni i politički prostor može učiniti manje ili više vidljivima. S druge strane, nevidljivost iskustva, doživljaja i rasuđivanja članova pojedinih skupina jedan je od bitnih razloga njihove ranjivosti, između ostalog i stoga što postaju empatički nepristupačnima. Jedan od razloga izostanka empatije prema pojedinoj skupini građana jest i stereotipiziranje, obično od strane dominantnog diskursa, svojevrsan strah zajednice od – uvjetno rečeno – onečišćenja tuđim iskustvom, koje bi se moglo pokazati kobnim za vlastite svjetonazorske principe.

Kazneno pravo jedno je od područja gdje se sustav najizravnije susreće s pojedincima ne samo s aspekta počinitelja određenog djela već i s aspekta žrtve, gdje je promišljanje adekvatne empatičke i rasudbene sposobnosti djelatnika institucija osobito važno. Kako je cijeli proces usmjeren više na počinitelja nego na žrtvu, potrebe i iskustvo žrtve pritom mogu ostati sekundarne, a stereotipizacije i predrasude nezamijećene, pa se tako žrtve više ili manje svjesno mogu dijeliti na „dobre“, ili one s kojima suosjećamo, i „loše“, pretpostavlja se suodgovorne za ono što im se dogodilo. Kulturni stereotipi o žestokom otporu „prave“ žrtve silovanja na mađioničarski način pomiču granice suvisle komunikacije, u kojoj se „ne“ pretvara u apsurdno nadmetanje oko toga kako iskomunicirati nepristajanje u prijetećim situacijama. Od žrtve se nerijetko traži izrazita promišljenost i vladanje sobom kao imperativ samozaštite od prijetećih namjera, a sam čin nasilja važe se ne s obzirom na namjeru počinitelja već s obzirom na propuste žrtve da provedbu te namjere spriječi, što je osobito vidljivo kod rodno uvjetovanog nasilja.

Polazište ovog članka, koji se bavi nepromišljenošću ili zloupotrebom kulturnih stereotipa koji takve narative omogućuju, jest da, kada se govori o važnosti adekvatne individualizacije norme kojom se odlučuje o posljedicama pojedinog ponašanja ili djela, valja imati na umu da sustav time nerijetko ocjenjuje i žrtvu. Svi kao pojedinci egzistiramo u mreži identiteta, sustava i normi koji se presijecaju i preklapaju ovisno o društvenim ulogama i vlastitom svjetonazoru, vrijednostima i sklonostima. Kao građanke i građani, participirajući u političkom i javnom životu u demokratskom društvu, morali bismo moći utjecati na neke aspekte sustava koji nam se čine pogrešnima, pa čak i promijeniti ih. No na kraju uvijek ostajemo jedinstven subjektivitet sa životnom pripoviješću koja našem životu daje značenje i smisao, o čemu, primjerice, piše

Adriana Cavarero.² Ta se pripovijest ipak isprepleće s pripovijestima drugih, kao i s pričom drugih o nama samima, u smislu značenja koja drugi pripisuju našim postupcima i iskustvima. S druge strane, radi suživota naših različitosti sustav mora moći učinkovito definirati granice djelovanja i ponašanja pojedinaca, pa je druga krajnost odnosa sustav – pojedinac neučinkovitost normi koje bi trebale zaštititi nas i druge. Upravo zato važne su analize kaznene politike sudova jer mogu upozoriti na to koliko su praksa s jedne strane i norme s druge postigle svoj cilj, koji uključuje i preveniranje sličnog ponašanja. U ovom članku stoga ću se baviti važnošću kritički osviještenih narativa u pravosuđu, s primjerom iz sudske prakse i pravne norme te s naglaskom na važnosti logičke argumentacije nasuprot kulturno uvjerljivim narativima u slučajevima rodno uvjetovanog nasilja.

3. NARATIVI INDIVIDUALIZACIJE PRESUDE KROZ OLAKOTNE I OTEGOTNE OKOLNOSTI

Nasuprot konkretnoj egzistenciji određenoj brojnim okolnostima svaki normativni sustav apstrakcija je od nekih okolnosti čiji se značaj u pojedinoj situaciji može previdjeti. I dok su kontradikcije pojedinih znanstvenih uvida obično poticaj za nova istraživanja i zaključke, složenost i proturječnost životnih situacija trebala bi tražiti rasuđivanje. No kako čovjek nije samo rasudbeno biće, može se dogoditi da se prikloni uvjerljivoj sugestiji ispravnog, rješenju koje „obično odražava stanje stvari“ ili samo prividno manje lošoj opciji. Kao što Peter Brooks piše u svojoj knjizi *Zavedeni pričom*, narativi su važno oruđe za oblikovanje našeg znanja o svijetu i nama samima i fundamentalni su za naše shvaćanje stvarnosti, vrijednosti i činjenica. Toga valja biti svjestan osobito u pravu, u kojem smo „sve svjesniji da pitanja i odgovori o tzv. činjenicama uvelike ovise o nečijem izboru nekog narativa koji najbolje opisuje što se dogodilo ili kako svijet funkcionira“.³ Narativi događajima daju značenja, no to ne znači da su neovisni o stvarnosti. Problem leži u tome, kao što upozoravaju kritičari i teoretičari populizma, što se narativ „emancipira“ od realnosti i događaja. Narativi koje koristimo obično su izraz uvjerenja o vrijednostima, ponašanju, motivaciji, moralnosti, rodnom identitetu itd. onog tko ih prezentira, piše Brooks. Razumijemo li ih na taj način, često su u opasnosti od zapadanja u stereotipe i predrasude, koje će određenom događaju pripisati iskrivljeno ili površno značenje. Da bi dalo smisao nečemu što bi bez narativa bilo tek slijed događaja, ističe Brooks, pravo se na narativ oslanja više nego što je toga

² Cavarero, Adriana, *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*, Routledge, 2000.

³ Brooks, Peter, *Seduced by Story: The Use and Abuse of Narrative*, New York Review Books, 2022, str. 13.

svjesno. Opasnost za pravo, ali i spoznaju, upravo je u namjernoj ili nesvjesnoj emancipaciji narativa od stvarnih događaja i realnosti, njihovoj konstruktivnosti i stereotipiziranju nasuprot logici i analitičnosti. Narativ uobličuje slijed događaja na način da možemo definirati namjeru, čin i posljedicu. No narativ ih može i reorganizirati da bi se uklopili u neki kulturno rašireni stereotip ili predrasudu. Pitanje koje ovaj članak stoga postavlja jest možemo li prepoznati paradigme koje pojedine skupine stavljaju u ranjiv ili podređeni položaj, kojeg možda nismo svjesni?

Iz psihoanalitičkog kuta gledano, piše Brooks, „ljudska bića od trenutka ulaska u jezik postaju spremna biti sanjari i stvaratelji fikcije, da ne spominjemo lažljivce, fetišiste i one koji izopačuju stvarnost“. U tom je smislu narativ i, kako Brooks kaže, sredstvo istine i neistine isto. S druge strane, trauma, a osobito kumulirana trauma, može ostaviti posljedice na pamćenje i iskaze onih koji je proživljavaju. Biti upoznat s dinamikom traume i načinima funkcioniranja mozga u situacijama prijetnje, nasilja i silovanja, kako u svojoj knjizi *Emocije menjaju rad mozga: Feministički pristup neurobiologiji traume silovanja* piše Lepa Mladenović,⁴ neizostavna je edukacija za osobe koje dolaze u kontakt sa žrtvama nasilja, koje i same prolaze unutarnju kaotičnost proizašlu iz usađenih kulturnih stereotipa, srama, osjećaja krivnje i povrijeđenosti. U svojoj knjizi Mladenović tako piše o neurološkim istraživanjima traumatičnih iskustava i reakcija mozga s aspekta neuroplastičnosti u smislu promjena kemije, strukture i funkcija mozga, pri čemu je bitan uvid da se u prijetjećim situacijama prvo aktivira emotivni dio mozga, koji često preuzme kontrolu nad mišljenjem i ponašanjem. Rezultati su toga selektivna percepcija, otežano razmišljanje, ukočenost, podređivanje, sve do suprotstavljanja prijetnji. Reakcija može biti i disocijacija ili emotivno isključivanje, koja je, piše Mladenović, kod žena češća nego kod muškaraca jer se muškarce obično odgaja da se aktivno suprotstave napadu. Što se tiče pamćenja traumatičnih događaja, ono može biti fragmentirano, mogu ga pokretati tzv. „okidači“, može biti nepotpuno, nepovezano i slabo kontekstualizirano, a u slučaju silovanja, prema istraživanju koje navodi Mladenović, nužne su najmanje dvije noći sna za njegovu konsolidaciju.⁵

U kulturi zasićenoj narativima „kritička pažljivost kada se radi o tome kako su pripovijesti ispričane i kako na nas djeluju osobito je važna, kako u politici i pravu tako i u pripovijestima o tome tko smo kao nacija ili pojedinci“,⁶ piše Brooks. U situacijama suprotstavljenih narativa osim adekvatne edukacije instrumenti su opreza, ističe Brooks, logička argumentacija i analitičko

⁴ Mladenović, Lepa, *Emocije menjaju rad mozga: Feministički pristup neurobiologiji traume silovanja*, Beograd, 2020, str. 83.

⁵ *Ibid.*, str. 97.

⁶ Brooks, *op. cit.* u bilj. 2, str. 76.

mišljenje. Da je ono prisutno u javnosti, govore kritičke reakcije građana na, prema njihovu sudu, neuvjerljiva objašnjenja značajnog umanjivanja ponekad i minimalne kazne za rodno uvjetovano nasilje s obzirom na to da je zakonodavac u svrhu individualiziranja kazne olakotnim i otegotnim okolnostima sudstvu dao prostor za slobodne i značajne varijacije u presudama za ista djela. Odsutnost utemeljene logičke argumentacije i obrazloženja pojedinih olakotnih okolnosti, osobito u kontekstu samog djela, tako nerijetko izaziva osude javnosti stvarajući dojam da se pojedine kategorije u individualiziranju presude koriste stereotipno i kontekstualno neutemeljeno. Premda nije sporno uzimanje u obzir olakotnih i otegotnih okolnosti u svrhu individualizacije kazne, ono što se čini sporno i javnosti jest sporno samo je navođenje nekih olakotnih okolnosti u presudi, što znači i njihovo uzimanje u obzir pri odmjerenju kazne, bez vidljive veze sa samim događajem, primjerice u kontekstu djela rodno uvjetovanog nasilja to što je netko bio sudionik Domovinskog rata ili što je obiteljski čovjek. U više presuda koje su se upravo iz tog razloga našle u medijima vidljivi su tako stereotipi kao kulturni elementi apstrahirani od ponašanja i konteksta djela rodno uvjetovanog nasilja, koji se oslanjaju na neke raširene kulturne narative odražavajući predrasude društva i ponekad diskriminirajuće, prešutne norme. U tom smislu nepromišljena korištenja pojedinih okolnosti kao olakotnih primjer su kako se narativi koji evociraju vrijednosna uvjerenja neke skupine katkad ne analiziraju ni načelno, kao vrijednosti, ni kontekstualno, s obzirom na samo ponašanje ili djelo. Što, primjerice, kao olakotna okolnost znači da je počinitelj „u stabilnom braku“, „obiteljski čovjek“ ili iz „ugledne obitelji“? Koje to vrijednosti odražava i zašto ih dovodi u vezu s okolnostima samog djela, primjerice silovanja?⁷ Ili, ako ćemo o svjetski poznatim zločinima, primjerice serijskih ubojstva?⁸

Da dojam javnosti o ponekad neadekvatnoj procjeni olakotnih okolnosti za djela rodno uvjetovanog nasilja nije pogrešan, pokazuje i istraživanje tima istraživača Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova RH iz 2019. godine, koje je uključilo 22 suda, od čega je za istraživački uzorak uzeto 906 kaznenih

⁷ Vidjeti, primjerice, Davora Blažević, „Silovatelji, nasilnici, perverzni: ‘obiteljski ljudi’ koji su prijetnja svima nemaju pravo na oprost ma koliko su odličja iz Domovinskog rata imali“, <https://tris.com.hr/2022/11/silovatelji-nasilnici-perverzni-obiteljski-ljudi-koji-su-prijetnja-svima-nemaju-pravo-na-oprost-ma-koliko-odlicja-iz-domovinskog-rata-imali/> (31. 8. 2023.).

⁸ Da se pojedine vrijednosti, poput toga što je netko obiteljski čovjek, trebaju gledati kontekstualno, u svojem ekstremu svjedoči primjer bračnog para Fredieja i Rose West, koji je silovao, napao i ubio najmanje 12 žena, premda se smatra da je broj ubijenih žena bio daleko veći. Dvije od njihovih žrtava bile su njihove vlastite kćeri. Mnoge žene koje je par silovao i ubio zakopane su na njihovu posjedu. „Serial killers from the UK“, <https://online-learning-college.com/knowledge-hub/college-news/serial-killers-uk/> (31. 8. 2023.).

i 557 prekršajnih pravomoćnih presuda.⁹ U 320 odluka (49 %) navedene su olakotne okolnosti koje su uzete u obzir pri donošenju odluke, od kojih 25 puta da je okrivljeni oženjen i obiteljski čovjek, a 36 puta da je bio sudionik Domovinskog rata. Autorice navode i otegotne okolnosti koje su trebale biti uzete u obzir, a to su način počinjenja djela (visok stupanj kriminalne volje, upornost, intenzitet, brutalnost i sl.) (17), osobine žrtve (npr. maloljetnost) (16), prethodna kažnjavanost (recidivizam) (11), dugotrajnost ponašanja (9), prijetvorno ponašanje (4), ovisnost o alkoholu ili drugim opojnim sredstvima (3), nekritičnost prema djelu, nema kajanja, žaljenja ni isprike (1), drsko i bezobrazno ponašanje tijekom suđenja (1) i kršenje mjere opreza (1). Kao posebno značajan podatak autorice navode da su se u pet kaznenih djela silovanja (4 počinjena i jedno u pokušaju) županijski sudovi odlučili za zamjenu kazne radom za opće dobro (u prosječnom trajanju od 476 sati), a jednako tako i za pet teških kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta s prosječnim trajanjem rada za opće dobro od 265 sati.¹⁰ Za tri slučaja silovanja donesena je uvjetna osuda, kao i za 10 teških kaznenih djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta.¹¹

U kontekstu ovog članka korištenje pojedinih kategorija koje se oslanjaju na kulturni stereotip bez analitičke kontekstualizacije o njihovu značaju ili značenju koje imaju u okolnostima samih djela, kao što je vidljivo iz medija, čini se, opravdano ozlojeđuje javnost.¹² Jedan od razloga tome jest to što se status počinitelja – otac, muž, branitelj – koristi kao nominalna vrijednost koja osobu stavlja u povoljniji položaj pred zakonom premda bi se, u kontekstu samog djela, njegovo značenje moglo interpretirati i drugačije, kao otegotna okolnost. Drugi je problem što nedostatak uvjerljive argumentacije pri korištenju tih kategorija kao olakotnih okolnosti stvara dojam proizvoljnosti presude, osobito kada se radi o rodno uvjetovanom nasilju. Olakotne i otegotne okolnosti u presudama stoga su dobar primjer potrebe promišljanja kulturnih predrasuda i društvenih narativa koji iza njih stoje odražavajući određene odnose moći.

⁹ Ljubičić, Višnja (ur.), *Kvantitativni rezultati stručne analize pravomoćnih kaznenih presuda za nasilje prema ženama 2012.–2016.*, Zagreb, 2019.

¹⁰ *Ibid.*, str. 53.

¹¹ *Ibid.*, str. 57.

¹² Vidjeti Tomislav Klauški, „Domovinski rat pokriće je za zločine, korupciju, manipulaciju. A sada i za silovanje i pedofiliju“, <https://www.24sata.hr/news/domovinski-rat-pokrice-je-za-zlocine-korupciju-manipulaciju-a-sada-i-za-silovanje-i-pedofiliju-865456> (31. 8. 2023.).

4. NARATIVI IZA ZAKONSKE REGULACIJE – PROSTITUCIJA

Za razliku od sudske prakse neke predrasude i kulturni narativi vidljivi su i u zakonskim regulacijama pojedinih pojava, poput prostitucije, kao i osoba koje čine prekršaj. Prema *Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira*, čl. 12.: „Tko se odaje prostituciji, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 20,00 do 100,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana.“ Tako je u slučaju prostitucije počinitelj prekršaja osoba u prostituciji, obično žena, koja prodaje seksualne usluge i na taj način „vrijeđa moral“, no ne i osoba, obično muškarac, koja ih kupuje. Upravo je reguliranje prostitucije očiti primjer kulturnog narativa koji neopravdano stavlja ionako ranjivu skupinu u podređeni i još ranjiviji položaj, dok ponašanje drugih sudionika ne sankcionira. Sam izbor riječi „oda-je“ sugerira porok ili loše ponašanje, iako osobe koje se prostituiraju to obično ne čine radi poroka, već radi preživljavanja, dok upravo kupci seksualnih usluga to čine gotovo u pravilu zbog problematične zabave. Druga implikacija tako definiranog prekršaja sugerira implicitni, zapravo mizogini stereotip o lošim ili palim ženama, koje kvare inače pristojne muškarce, što nekažnjavanje kupaca jasno pokazuje. Treće, pretpostavlja se da su žene, a ne muškarci, odgovorne za seksualni moral društva, što je, primjerice, stav islamske države Irana kojim se opravdava razdvajanje spolova i ograničavanje sloboda ženama.¹³

Premda Kazneni zakon¹⁴ razlikuje dobrovoljnu prostituciju od trgovine ljudima, uz koju povezuje prisilu, u članku Prekršaji protiv javnog reda i mira pokazuje potpunu društvenu neosjetljivost zakonodavca za prilike osoba u prostituciji – od siromaštva do ovisnosti i društvene stigme – koje im otežavaju izlazak iz prostitucije.¹⁵ ¹⁶ Zakon uz to potpuno zanemaruje kupce koji u odnos s prostituiranim osobama ulaze radi zabave i jer im to financijske prilike dopuštaju. U tom smislu, što je važno, zanemaruju se i odnosi moći između prostituirane osobe i kupca seksualnih „usluga“. Pritom su istraživanja o nasilju te fizičkim i psihičkim traumama, invaliditetu, ovisnosti ili čak smrtnim posljedicama kao uobičajenim okolnostima prostitucije trenutačno izvan svake rasprave o zakonu, koji je anakrono zadržan na prekršaju protiv javnog reda i mira. Prostitucija nije analizirana ni u kontekstu kaznenog djela trgovine lju-

¹³ O politici prije i iskustvima žena u Iranu nakon islamske revolucije piše Shahrokni u knjizi: Shahrokni, Nazanin, *Women in Place: The Politics of Gender Segregation in Iran*, University of California Press, 2020.

¹⁴ Kazneni zakon (Narodne novine, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023), Trgovanje ljudima, čl. 106.

¹⁵ Vidjeti, primjerice, zbornik Farley, Melissa (ur.), *Prostitution, Trafficking and Traumatic Stress*, Routledge, 2010, str. 58

¹⁶ Leidhold, Dorchon A., *Prostitution and Trafficking in Women: An Intimate Relationship*, u: Farley, Melissa (ur.), *Prostitution, Trafficking and Traumatic Stress*, Routledge, 2010, str. 171.

dima premda je poznato da žrtve trgovine ljudima obično završe u prostituciji. Jednim od takvih istraživanja tako je utvrđeno da se osobe koje svodnici žele prostituirati prethodno „slamaju emotivno, psihički i fizički prije nego što ih počnu prostituirati. To uključuje prebijanje, udarce, izgladnjivanje, silovanje, verbalno zlostavljanje, predbacivanje da su same odlučile biti prostitutke, da ni za što nisu sposobne, dobre ili vrijedne. Osim što ih društveno izoliraju, ucjenjuju ih pornografskim snimkama i sprječavaju da nađu posao“, a „sram i stigma idu toliko daleko da prostituirane žene skrivaju te aspekte svojih iskustava čak i u odnosima povjerljivosti s terapeutom“.¹⁷ Vjerojatno iz kulturnih predrasuda ignoriraju se i istraživanja poput studije *Muškarci koji plaćaju za seks u Njemačkoj i čemu nas mogu naučiti o neuspjehu legalne prostitucije: Trgovina seksom iz perspektive društveno nevidljivih klijenata*.¹⁸ U ovom istraživanju muškarci su izjavljivali da su svjedočili i bili svjesni nasilja svodnika nad prostituiranim ženama, smatrali su da se prostituiranu ženu „ne može silovati“, a da ono je što bi ih u visokom postotku odvratilo od kupovanja seksa ime u registru seksualnih prijestupnika, javno razotkrivanje i zatvor.

U društvenoj sredini i u okvirima takvih prevladavajućih narativa pri nedavnom donošenju Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira rasprava o drugim modelima reguliranja prostitucije, poput tzv. nordijskog modela, koji kažnjava kupce usluga, bila je gotovo nezamisliva bez elementarne kritičke i edukacijske podloge. Osvrćući se na slične fenomene, u svojoj objavi za medije od 27. 6. 2023. pod nazivom „Prostitucija u EU-u: Prekogranične implikacije i utjecaj na ravnopravnost spolova“¹⁹ Odbor za prava žena i ravnopravnost spolova Europskog parlamenta usvojio je stoga zaključak da „razlike u načinima kako zemlje članice reguliraju prostituciju stvaraju plodno tlo za organizirani kriminal“, pri čemu su „osobe u prostituciji nerazmjerno kažnjavane i marginalizirane“. Stoga je Odbor predložio zajedničke mjere za EU, među kojima je i uvođenje nordijskog modela ili pristupa prostituciji, trgovanju ljudima i seksualnom izrabljivanju, smatrajući da prostitucija postoji zato što postoji potražnja. Taj pristup, koji kažnjava kupovanje seksualnih usluga, smatra Odbor, ne čini dodatnu štetu osobama u prostituciji koje su već marginalizirane, a u situaciji pogoršanja društvene i ekonomske situacije zbog višegodišnjih kriza od pandemije do rata u Ukrajini jedan je od načina borbe s posljedicama porasta svih vrsta nasilja nad ženama, uključujući i seksualno nasilje.

¹⁷ *Ibid*, str. 22.

¹⁸ Melissa Farley; Inge Kleine; Kerstin Neuhaus; Yoanna McDowell; Silas Schulz; Saskia Nitschmann, *Men Who Pay for Sex in Germany & What They Teach Us About the Failure of Legal Prostitution: A 6 country study of sex trade from the perspective of the socially invisible „freiers“*, Berlin, November 8, 2022.

¹⁹ „Report on the regulation of prostitution in the EU: cross-border implications and impact on the gender equality“, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2023-0240_EN.html (31. 8. 2023.).

5. DINAMIKA MOĆI KROZ JEZIK I NARATIVE

Kao što primjećuje Michael J. Coyle u svojoj knjizi *Govoriti kazneno pravo: Jezik i pravedno društvo*,²⁰ društvo izabire i definira one koje valja isključiti, kontrolirati i kazniti i na suptilnije načine kulturne dinamike prisutne u jeziku institucija koje bi trebale regulirati ponašanje građana. Korištenjem pojedinih termina iz navike, bez analize implikacija koje sadrže, može se tako govoriti o „ozbiljnom“ zločinu ili pak „tragediji“, termin nerijetko korišten za slučajeve femicida. O žrtvi ili „nevinom žrtvi“ – obično djeci, no ne i ženama žrtvama silovanja – vještima korištenjem jezika značenjem i značajem pojedinog djela može se i manipulirati na način da se prikrije stvarni akter, namjera ili cilj. Kod reguliranja pojedinih pojava ili ponašanja valja stoga imati na umu da je narativ koji se pritom koristi obično tek vrh sante leda vrijednosnih stavova i simboličkog poretka koje društvo manje ili više svjesno reproducira kroz svoje norme i zakone. Zato valja biti oprezan kada se govori o onom što se smatra prirodom ili za očekivanu ulogu prikladnom ponašanju za određeni spol, osobito kada se oni navode kao razlog ili povod zašto se žrtvi dogodilo nešto loše, poput nasilja ili silovanja. Sedimentacija kulturnih značenja u normama i jeziku manifestira se u regulaciji, ali i medijskom izvještavanju o slučajevima prostitucije, kao i u spomenutim olakotnim i otegotnim okolnostima, koje imaju moć značajno modificirati sankciju ili čak prekvalificirati djelo, o čemu, primjerice, u svom članku „Teško ubojstvo ranije zlostavljane bliske osobe – izbor vrste i mjere kazne u sudskoj praksi“ pišu Marissabell Škorić i Dalida Rittossa. Autorice tako zaključuju: „U dijelu analiziranih presuda sudovi su stereotipno primjenjivali institut zakonskog ublažavanja kazne, uz obrazloženje da *djelo* (misli se na ubojstvo) *nije dovršeno*, ne dovodeći to ni u kakvu relaciju s time što su na strani počinitelja kao otegotne okolnosti utvrdili izrazitu upornost u počinjenju djela. Ublažavanje kazne zbog izostanka posljedice, uz istodobno isticanje upornosti kao otegotne okolnosti na strani počinitelja, samo je po sebi kontradiktorno i u najmanju ruku zahtijeva dodatno obrazloženje. Sud odluku o kazni mora donijeti na temelju ukupne ocjene svih okolnosti i voditi pri tome računa da pokušaj nije obligatorna, već fakultativna osnova za ublažavanje kazne.“²¹

Važno je stoga biti svjestan, kako smatra Coyle, da su narativi u pravu, od zakona koji definira situacije reagiranja države do institucija koje ih provode, „rezultat kompleksnih i uvijek novih slojeva značenja i njihovih interpretacija“, s aspekta idejnih okvira koji su im inherentni. U tom smislu, piše Coyle,

²⁰ Vidjeti u Coyle, Michael J., *Talking Criminal Justice: Language and the Just Society*, Routledge, 2013.

²¹ Marissabell Škorić; Dalida Rittossa, Teško ubojstvo ranije zlostavljane bliske osobe – izbor vrste i mjere kazne u sudskoj praksi, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, god. 29, br. 2, Zagreb, 2022, str. 207.

„moramo procijeniti tko je dominantan, a tko podređen, ili tko je privilegirani, a tko obespravljen unutar ideologije stvorene našim sustavima znakova, pravnim znakovima, diskursima i tekstovima“.²² Iz tog kuta gledano, diskurzivne analize trebale bi se poduzimati da bismo prepoznali ili više saznali o društvenom i vrijednosnom kontekstu koji ih oblikuje. Konačno, uvidom u interakcije društvenog konteksta i medijskog i institucionalnog diskursa, mogu se razumjeti načini kako se nepromišljeno ili namjerno korištenje pojedinih termina ili narativa odražava na loš pravni položaj skupina čija iskustva ostaju izvan raspravnih okvira. Argumentirana objašnjenja sudske prakse, ali i javne i informirane rasprave o zakonima koji definiraju nedozvoljeno ponašanje, i reakcija države na sve oblike rodnog nasilja dobar su primjer načina na koje se takvi stereotipi ili čak pristranosti ne bi trebali moći provući u sustav, stavljajući neke skupine u privilegirani položaj. Ovo je osobito važno za žrtve jer, kako piše Brooks, od Freuda „nedostatak više ili manje koherentnog narativa upućuje na psihičku blokadu, konfuziju, nesposobnost razumijevanja vlastitog identiteta i nemogućnost kretanja dalje“.²³ Valja upozoriti i na to da sve to može biti posljedicom i sekundarne viktimizacije kulturnim i rodnim stereotipima i stigmama na način omalovažavanja i prevrednovanja iskustva i trauma ranjivih pojedinaca.

6. ZAKLJUČAK

Diskrepancija između sudske prakse i zakonske regulative s jedne strane i ozbiljnosti rodnog uvjetovanog nasilja s druge nerijetko je vidljiva kroz kritičke reakcije javnosti na presude koje ne smatra logički utemeljenima u okolnostima djela. Kako je rodno uvjetovano nasilje pojava koja nalazi brojna kulturalna uporišta, pa tako i diskriminirajuće rodne stereotipe, ovaj članak upozorio je na slučajeve iz sudske prakse, ali i na slučaj zakonske regulative, koji upućuju na potrebu upućenosti u uvide kritičke društvene teorije, koja s više aspekata analizira reproduciranje odnosa dominacije i obespravljenosti kroz kulturne narative. Kritičko nepromišljanje narativa koji posežu za stereotipnim definicijama rodnih uloga ili „prirode“ svojstvene spolu, kako uviđaju brojni autori koji se bave društvenom i kulturnom kontekstualnošću narativa u pravosuđu, ostaje tako još jednom nevidljivom zaprekom ravnopravnosti građana pred zakonom. Ovo je i razlog da se zaključno upozori na potrebu interdisciplinarnog pristupa ravnopravnosti građana, s kritičkom diskurzivnom analizom ili analizom društvenih stereotipa u pravosuđu kao važnim dijelom.

²² Coyle, *op. cit.* u bilj. 21, str. 30.

²³ Brooks, *op.cit.* u bilj. 2, str. 125.

Literatura:

1. Alexy, Robert, *Teorija pravne argumentacije: Teorija racionalnog diskursa kao teorija pravnog utemeljenja*, Naklada Breza, Zagreb, 2015.
2. Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, uredio John B. Thompson, Polity Press, 1992.
3. Brooks, Peter; Gewirtz, Paul, *Law's Stories: Narrative and Rhetoric in the Law*, Yale University Press, 1996.
4. Brooks, Peter, *Seduced by Story: The Use and Abuse of Narrative*, New York Review Books, 2022.
5. Cavarero, Adriana, *Relating Narratives: Storytelling and Selfhood*, Routledge, 2000.
6. Coyle, Michael J.: *Talking Criminal Justice: Language and the Just Society*, Routledge, 2013.
7. Broekman, Jan M.; Mootz, Francis J. (ur.), *The Semiotics of Law in Legal Education*, Springer, 2012.
8. Ehrlich, Susan, *Representing Rape: Language and Sexual Consent*, Routledge, 2001.
9. Farley, Melissa (ur.), *Prostitution, Trafficking and Traumatic Stress*, Routledge, 2010.
10. Melissa Farley; Inge Kleine; Kerstin Neuhaus; Yoanna McDowell; Silas Schulz; Saskia Nitschmann, *Men Who Pay for Sex in Germany & What They Teach Us About the Failure of Legal Prostitution: A 6 country study of sex trade from the perspective of the socially invisible „freiers“*, Berlin, November 8, 2022.
11. Fricker, Miranda, *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*, Oxford University Press, 2007.
12. Leidhold, Dorchon A., Prostitution and Trafficking in Women: An Intimate Relationship, u: Farley, Melissa (ur.), *Prostitution, Trafficking and Traumatic Stress*, Routledge, 2010, str. 171- 184.
13. Mladenović, Lepa, *Emocije menjaju rad mozga: Feministički pristup neurobiologiji traume silovanja*, Beograd, 2020.
14. Shahrokni, Nazanin, *Women in Place: The Politics of Gender Segregation in Iran*, University of California Press, 2020.
15. Škorić, Marissabell; Rittossa, Dalida, Teško ubojstvo ranije zlostavljane bliske osobe – izbor vrste i mjere kazne u sudskoj praksi, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, god. 29, br. 2, 2022, str. 177-209.
16. Tyson, Danielle: *Sex, Culpability and the Defence of Provocation*, Routledge, 2013.

Summary

Maja Profaca, PhD *

GENDER-BASED VIOLENCE AND THE PROBLEM OF THE LOGICAL “EMANCIPATION” OF LEGAL NARRATIVES THROUGH STEREOTYPES IN PRACTICE AND LEGAL REGULATION

Criminal justice is a sphere where the system most directly impacts and involves an individual, as an accused or as a victim. As the process focuses more on the accused, there is the risk of not noticing cultural narratives and stereotypes that can take over the process without logical argumentation or explanation. Therefore, the subject of this article is the importance of a critical approach to narratives in the legal system with an example from court practice and a legal norm, to emphasise the importance of education and having a critical approach to cultural norms that can be implicit in the discussion and which can discriminate against the victim. The critical analysis of stereotypes in these narratives and the ways they prevent critical thinking, leading to the illusion of a plausible explanation of motives and events, cannot be overemphasised.

Keywords: criminal justice, gender violence, cultural narratives, stereotypes, circumstances as elements of a verdict, discrimination, prostitution, critical discursive analysis

* Maja Profaca is a research associate in field of philosophy; Maja.Profaca@gmail.com; ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-0525-3914>. The author graduated in comparative literature and philosophy from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University in Zagreb, where in 2008 she gained her doctorate in philosophy. She is the author of four books on philosophy: *Subject, Violence and the Right to Contingency* (2009), *Displacements* (2014), *Four Essays on Sight* (2019), and *Adaptive Unconsciousness and Cognition* (2022). She has also worked as an editor and journalist.